دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگا (سندی) دا

المداخل المعجمي في القاموس (سندی)

Lexical Entries in The (Sindi) Dictionary

الباحثة: سوزان سعيد محمد

Researcher: Sozan Saeed Mohammed

E-mail: sozansaed92@gmail.com

أ.م.د. ارا علی احمد

Asst. Prof. Dr. Ara Ali Ahmed

جامعة دهوك/ كلية اللغات

University of Duhok /College of Languages

پەیڤێن کلیل: فەرهەنگسازی، لێکسیکوگرافی، فەرهەنگنڤیس، دەروازێن فەرهەنگی.

الكلمات المفتاحية: المعجمية، صناعة المعاجم، معجمي، المداخل المعجمي.

Keywords: lexicography, lexicography, lexicographer, Lexical entries.

الملخص

دەروازێن فەرهەنگی ئێک ژ ئەوان بابەتێن گرنگە کو د فەرهەنگسازیێدا دهێتە دیتن ب تایبەتی د لێکسیکوگرافیێدا. هەروەسا ئەف ڤەکۆلینە هەولەکە بۆ دیارکرنا ئەوان بنەمایێن زانستی ، ئەوێن کو پێدڤیە فەرهەنگنڤیس ددەمێ دروستکرنا فەرهەنگێدا پێگیریێ پێ بکەت داکو فەرهەنگەکا زانستی و لدویڤ هندەک مەرجێن زانستی بەرهەمبهینیت، لەورا د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا مە ڤیایە گرنگیا ئەڤی بابەتی د فەرهەنگسازیا کوردیدا دیاربکەین و کا ئایا فەرهەنگێن مە یێن کوردی تا چ رادە ئەف بنەمایە ب جهەینانە و چەند بنەما پشتگوهڤەهاڤێتینە. هەروەسا ئەف ڤەکۆلینە ل دویڤ رێبازا وەسفی شرۆڤەکاری هاتیە ئەنجامدان و مە پەنا بریە بەر رێبازا ئاماری بۆ دیارکرنا رێژەیا هژمارا دەروازان د فەرهەنگێدا. ئەف ڤەکۆلینە ل سەر دوو پشکان دابەش دبیت، پشکا ئێکێ ب ناڤێ (چەمک و پێناسێن دەروازان)، کو د ئەڤێ پشکێدا بەحسێ دەروازێن فەرهەنگێ وەکو: کومکرن و هەلبژارتن و دانان و هژمارە و جۆر و رێکخستنا دەروازن دکەت، هەروەسا پشکا دووێ ب ناڤێ (دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگسازیا کوردیدا (فەرهەنگا سندی) وەکو نموونە)یە، کو تێدا بەحسێ پراکتیککرنا ئەوان بنەمایێن زانستیێن دەروازان دکەت ئەوێن کو د فەرهەنگا دەستنیشانکریدا هەین. هەروەسا گرنگترین ئەنجامێن ئەم گەهشتینێ ئەوە کو بەهراپتریا فەرهەنگێن مە یێن کوردی دهێنە نڤێسین بێی ل بەرچاڤ وەرگرتنا ئەوان بنەمایێن زانستی یێن کو پێدڤیە تێدا بهێنە پەیرەوکرن. هەروەسا فەرهەنگا (سندی) تا رادەیەکێ باش بنەمایێن زانستی یێن تایبەت ب دەروازانڤە د دروستکرنا فەرهەنگێدا پەیرەوکرینە.

Abstract

Lexical entries are one of the most important topics to be seen in lexicography, especially in practical lexicography. This research is also an attempt to identify the scientific principles to which a lexicographer should be attached when creating dictionaries in order to produce a scientific dictionary according to some scientific conditions. For this reason, we wanted in this research to show the importance of this topic in the Kurdish dictionary and to what extent our Kurdish dictionary implemented these principles and neglected some principles. This research is divided into two parts, the first part is called (Concepts, Definitions and Entry Frames), which describes in this section the dictionary entries such as: collection, selection, composition, number, type, and arrangement of entries. The second part is called (The Lexical Entries in the Kurdish Lexicography) for example. In it, he talks about the application of scientific principles to the entries in the specified dictionary. The most important result we received is that most of our Kurdish dictionaries are written without regard for the scientific principles that must be followed. The (Sindi) Dictionary also largely followed the scientific principles of the entries in creating the dictionary.

ناڤونیشانێن ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل ژێر ناڤونیشانێ (دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگسازیا کوردیدا (فەرهەنگا سندی) وەکو نموونە) هاتیە ئەنجامدان.

ڕێبازا ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکۆلینە ل دویڤ ڕێبازا وەسفی یا شروڤەکاری هاتیە ئەنجامدان و هندەک جاران مە پەنا بریە بەر ئاماری بۆ دیارکرنا هندەک ئەنجامان.

گرنگیا ڤەکۆلینێ:

گرنگیا ئەڤێ ڤەکۆلینێ د ئەوێ چەندێدایە کو دووپاتیێ ل سەر وان بنەمایێن زانستی دکەت، ئەوێن فەرهەنگنڤیسی دڤێت پێگیریێ پێ بکەت، دا فەرهەنگ ب شێوەکێ زانستی و ل دویڤ ڕێنمایێن زانستی بهێتە بەرهەڤکرن و بابەتێ دەروازێن فەرهەنگی ئێک ژ بابەتێن گرنگە کو گرێدای لێکسیکوگرافیا فەرهەنگیە، لەورا د ئەڤێ ڤەکۆلینێدا مە ڤیایە گرنگیا وێ دیاربکەین و کا د فەرهەنگسازیا کوردیدا فەرهەنگنڤیسێن کورد چەند پێگیری ب وان بنەمایان کریە و چەند بنەما فەراموش کرینە.

گریمانە وپرسێن ڤەکۆلینێ:

١- فەرهەنگا (سندی) تا چ رادە بنەمایێن زانستیێن تایبەت ب دەروازانڤە د دروستکرنا فەرهەنگێدا پەیرەوکرینە؟

٢- سەبارەت واتایێ، ئایا فەرهەنگا (سندی) تا چ رادە گرنگی ب پەیڤێن فرەواتا و هەڤبێژ دایە؟

٣- د فەرهەنگا (سندی)دا، نڤیسەری چەوا سەرەدەری دگەل هەردوو پیتێن (ص، ط)کریە؟ ئایا وەکو پیتێن زمانێ کوردی هەژمارتینە، یانژی وەکو پیتێن زمانێ عەرەبی سەرەدەری ل گەل کریە و ل جهێ وان هەردوو پیت (س ، ت) بکارهینانە؟

٤- ئایا ڕێژا بکارهینانا دەروازێن سادە و لێکدای و ئالۆز د فەرهەنگا (سندی)دا وەکو ئێکە، یانژی جۆداهی د ڕێژا ئەواندا هەیە؟

پەیکەرێ ڤەکۆلینێ:

ئەڤ ڤەکولینە ژبلی پوختەی و پێشەکی و ئەنجامان ل سەر دوو پشکێن سەرەکی دابەش دبیت، پشکا ئێکێ ب ناڤێ (چەمک و پێناسە و چوارچوڤێ دەروازان)ە و ئەڤ پشکە ل سەر ئەڤان باسان دابەش دبیت: باسێ ئێکێ ب ناڤێ (پێناسێن دەروازان) و باسێ دووێ ب ناڤێ (کومکرنا دەروازان) و باسێ سێیێ ب ناڤێ (هەلبژارتنا دەروازان) و باسێ چواریێ ب ناڤێ (دانانا

دەروازان) و باسێ پێنجێ ب ناڤێ (هژمارا دەروازان) و باسێ شەشێ ب ناڤێ (جۆرێن دەروازان) و باسێ حەفتێ ب ناڤێ (رێزبەندیا دەروازان).

هەروەسا پشکا دووێ ب ناڤێ (دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگسازیا کوردیدا فەرهەنگا سندی وەکو نموونە)، ئەڤ پشکە یا تایبەتە ب پراکتیککرنا دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگا (سندی)دا.

پشکا ئێکێ: چەمک و پێناسە و چوارچوڤێ دەروازان:

باسێ ئێکێ: پێناسێن دەروازان:

دەروازێن فەرهەنگێ ب گەلەک شێوازان ژ لایێ زمانڤان و فەرهەنگسازانڤە هاتیە پێناسەکرن، ئەوژی ئەڤێن ل خوارێنە:

(علي القاسمي) د چوارچوڤێ لێکسیکوگرافیا نویدا دەروازەی پێناسەدکەت و دبێژیت: (مەبەست ژ دەروازان ئەوە، سەرەیێ کەرەستێن فەرهەنگینە، یان ب گشتی ئەو پەیڤێن کو ب پیتێن تاری ،یان ب رەنگەکێ جودا دهێنە چاپکرن، یان د ناڤ کەواناندا دهێنە دانان و پاشێ روونکرن و پێزانینێن جودا ل سەر دهێنەدان(علي القاسمي (القاسمي،٢٠٠٣، ١١٧).

هەروەسا **(محمد رشاد الحمزاوي)** ب ئەڤی شێوەی پێناسا دەروازەی کریە : (پەیڤا دەروازە ب رێزکرنەکا دیارکری د فەرهەنگێدا هاتیە رێکخستن، ب تایبەتی ب رێزبەندیا ئەلفوبێی و ل دویڤ ئەڤێ رێزکرنێ هاتیە پێشکێشکرن کو ل گەل شروڤە و راڤەکرنا وێ یا فونەتیکی و مورفۆلۆژی و رێزمانی و سیمانتیکی و رەوانبێژی و شێوازی یا گونجایە) (الحمزاوي،٢٠٠٤، ٢٠٣).

یەکەیا فەرهەنگی یان لێکسیم، ئەو یەکەیا سەرەکیە یاکو لیستێن وێ دەروازەیێن فەرهەنگێ پێکدهینن، و پتریا جاران ئاماژێ ددەتە لایەنێ ئێککرتنا تمام د شێوەیدا و ئێککرتنا واتایێ یان نێزیکبوونا وێ و دبیت ب تنێ پێدڤی ب ئێککرتنا شێوەی ب وەکهەڤیێ د رەگ و بنیاتێ مورفۆلۆژی دا هەبیت (مختار ، ٢٠٠٩، ٢٤).

لەورا د شیاندایە بێژین کو دەروازە: ئەو پەیڤن، یان ئەو یەکەیێن فەرهەنگینە، ئەوێن کو فەرهەنگنڤیس ب کومکرنا وان رادبیت و رێکدئێخیت کو رێزکرنەکا تایبەت هەیە د فەرهەنگێدا، ئەڤ دەروازە ئێککرتنەکا تەمام ژ لایێ فۆرم و واتاییڤە بخۆڤەدگریت، واتە دەربرینێ ژ واتایەکێ دکەت، هەروەسا رووندکەت و ژ ئەڤێن دیتر جودادکەت، ئەوژی ب نڤێسینا وان ب رەنگەکێ تاری جودا ژ شروڤەکرنا وێ و ئەڤ رونکرنەژی پێزانینێن فونەتیکی و مورفۆلۆژی و رێزمانی و سیمانتیکی و راڤەکرنێن رەوانبێژی و شێوازینە.

باسێ دووێ: کومکرنا دەروازان (بابەتی):

١-ڕێکا ئامارێن مێژکی:

ئەو ڕێکە ئەوا (خلیل بن احمد)ی د فەرهەنگا خۆ یا ب ناڤێ (العین)دا پەیرەوکری، ئەوژی شێوازێ ئامارێن بیرکاریە کو ب شێوەکێ لوژیکی ماتماتیکی پەیڤێن فەرهەنگا خۆ کومکرینە. هەروەسا تێبینیا ئەوێ چەندێ کریە کو رەنگە پەیڤا عەرەبی دووانی و یان سێیانی و یان چوارینی و یان پێنجگۆشە بیت، د هەر حالەتەکیدا ئەگەر پیتێن پەیڤێ ب گۆهورین بۆ هەمی ئەگەرێن وێ (ب ڤەگوهازتنا پیتەکا هیجائی بۆ پاشتر) د شیاندایە جهێن ئەڤان پیتان بۆ هەر جهەکێ پەیڤێ ب هەمی شێوان بهێنە قولپاندن، ژبەر ئەڤێ چەندێ د ئەنجامدا ژ لایێ تیوریڤە فەرهەنگەکە کو هەمی پەیڤێن زمانی تێدا هەنە (مختار ، ١٩٨٨، ٧٥). ئەڤ ڕێکە نەشێت د زمانێ کوردیدا بهێتە پەیرەوکرن، چونکی زمانێ کوردی ئەڤ تایبەتمەندیە نینە.

٢- ڕێکا زارەکی:

ئەڤ ڕێکە، ڕێکەکا کلاسیکیە و بەهرا پتریا فەرهەنگسازێن کەڤن بۆ دروستکرنا فەرهەنگێن خۆ بکارهینایە و شیاینە ب ڕێکا ئەڤی کاری، واتە کارێ کومکرنا مەیدانی بابەتەکێ زۆر د فەرهەنگێن خۆدا توماربکەن.

٣- ڕێکا فەرهەنگێن بەرێ:

ئەڤ ڕێکە ب تەمامی ژ ئەوان ڕێکێن دی یا جودایە کو ئەڤێن دەستپێکێ تێدا دەربازبووین، خودانێن وێ ڤەدگەرنە فەرهەنگێن بەرێ و پشتبەستنێ پێ دکەن و هەلدبژێرن و هندەک جاران کەرەستێن وان پاقژدکەن و د دەمەکێ دیتردا ب شێوێ فەرهەنگێن نوی ئاراستەدکەن، کەواتە بابەتێ خو یێ ژ تێکستێن نڤێسی وەرگرتی بۆ پاراستنا بنچینێ وێ یێ زیندی. و ئەڤ ڕێکە بو ماوەیەکێ زۆر ل سەر مێژکێ فەرهەنگسازان زاڵبۆ کو هەتا سەردەمێ نویژی درێژی پێ هاتەدان (مختار ، ٢٠٠٩، ٧٥). ئەڤژی ئەو ڕێکە ئەوا بەهراپتریا فەرهەنگسازان بۆ ب ساناهیکرنا نڤێسینا فەرهەنگێ ل دویڤ دچن.

بەهراپتریا فەرهەنگسازێن کورد بۆ کومکرنا بابەتێ فەرهەنگێن خۆ، پشتبەستنا خۆ ل سەر (ڕێکا زارەکی و ڕێکا فەرهەنگێن بەرێ) کریە.

باسێ سێیێ: هەلبژارتنا دەروازان:

هەلبژارتنا یەکەیێن فەرهەنگی و دانانا لیستەیێن پەیڤێن سەرەکی یێن کو دەروازێن فەرهەنگێ پێکدهینن، پێدڤی ب هژمارەکا بریارانە بەری دەست ب کاری بهێتەکرن، گرنگترینێن وانژی ئەڤێن ل خوارێنە:

١-ئامادەکرنا ڕاپورتەکا پێزانینان ل سەر هژمارا دەروازان، یان کەرەستان ب ئێک پیت.

٢-دانانا یاسایەکێ بۆ سەرەدەریکرنێ ل گەل پەیڤێن فرەواتا.

٣-بڕیاردان ل سەر ئەوان پەیڤێن کو ئاماژێ بۆ هیچ تشتەکێ دەرەکی ناکەن.

٤-هەلبژارتنا شێوازەکی بۆ سەرەدەریکرن ل گەل پەیڤێن لێکدای و ئەو پەیڤێن پێکڤەگرێدای (هەمان ژێدەر، ٨٦) .

١- پێشکێشکرنا هژمارا دەروازان:

گرنگیا پێشکێشکرنا هژمارا دەروازان د فەرهەنگا پێشنیارکریدا ئەوە کو هاریکاریا فەرهەنگنڤیسی بۆ دیارکرنا قەبارێ فەرهەنگا داخوازکری دکەت، ب رێکا پێدانا پشکەکا دیارکری بۆ هەر پیتەکا هیجائی، هەتاکو بشێت هەڤسەنگیێ د بابەتیدا د دەمێ کومکرن و هەلبژارتنێدا بکەت (هەمان ژێدەر، ٨٦-٨٧) .

٢-پەیڤێن فرەواتا:

ل ڤێرێ دوو جۆرێن پەیڤان یێن هەین:

ا- فرەواتا (Polysemy): ((وشەیەکە زیاتر لە واتایەکی هەیە، بەڵام واتاکانیان لە بنجەوە لە یەک نزیکن و بەیەک وشە لە فەرهەنگدا دەنووسرێن (دزەیی، ٢٠٠٩، ٨٩) . بۆ نموونە:

ڕۆژ: ١-هەتاف

٢- ڕۆژێن حەفتیێ

ب-هەڤبێژ (Homonym): ئەوە کو ((دوو پەیڤێن وەکو ئێکن، بەلێ خودان واتایێن جودانە و دوو دەروازە د ناڤ فەرهەنگێدا هەنە)) (عەلی، ٢٠١٥، ٤٠٠) . بو نموونە:

ئازار: خەم و نەخوشی

ئازار: هەیڤا ئازارێ

٣-پەیڤێن ئەرکی:

ئەڤ زاراڤە ب پەیڤێن ئەرکی (الوظيفية) دهێتە ناڤکرن کو ئاماژێ بۆ چ تشتان ناکەن، ئانکو ژدەرڤەی زمانی چ ئاماژە بۆ نینن، وەکو (نە، بەلێ، یان، ئامرازێن پەیوەندی و پێکڤە گرێدانێ و چەندین ئامرازێن دیتر)، ئەڤان پەیڤان واتایەکا هەی کو ئاخڤتنکەر وگوهدار تێدگەهن، بەلێ ئەو تشتێ کو نیشانددەت د جیهانا فیزیکیدا ناهێتە نیاسین (مختار ، ١٩٨٨، ٥٦) .

٤- پەیڤێن لێکدای و پەیڤێن پێکڤە گرێدای:

ئەڤ جۆرێ پەیڤان د زۆرن، وەکو ئێک پەیڤ و پەیڤێن پێکڤە گرێدای دهێنە دیتن، کو دەربرینێن دەقی (السياقية) و پەیوەندییێن پەیڤینە (التصاحبات اللفظية). هەروەسا ل جهێ دانانا وێدا جوداهی هەبو، ئایا وەکو یەکەیەکا تاک هاتیە دانان یانژی لژێر ئێک ژ پێکهاتێن وێ هاتیە دانان و کیژ پێکهاتە یا ئێکێیە کو د بن وێدا هاتیە دانان. فەرهەنگێن نوی ئەڤی جۆرێ پەیڤێ پشتی نیشانەکێ ددانن کو هێلەکا ســـتوینا رەش، یان بازنەیەکێ گرتی (●) و جهێ وێ ل دوماهیا پەرەگرافی هاتیە دانان (مختار، ٢٠٠٩، ٩٣-٩٥).

باسێ چوارێ: دانانا دەروازان:

پێنگاڤا دیتر یا کو پشـتی هەلبژارتنا یەکەیێن فەرهەنگی و چارەســەرکرنا ئەوان ئاریشـێن کو د هەمان دەمدا ســەرهەلددەن، دانان و دارشـتنا دەروازانە، یان چارەســەرکرنا بابەتی د بوارێن وی یێن جۆراوجۆردا، وەکو: ســـیمانتیکی، لێڤکرن، هیجائی، مۆرفۆلۆژی و یێن دیتر. هەروەســـا هەرچەندە هیچ رێککەڤتنەک د ناڤبەرا فەرهەنگناساندا ل سەر چاوانیا دابەشکرنا پێزانینان د ناڤ بـابەتی، یـان دەروازەیـدا نینە، بەلێ ل ڤێرێ کومەکـا نەریتێن فەرهەنگی هەنە کو پێـدڤیە بهێنە چـاڤدێریکرن بەری فەرهەنگنڤێس دەروازێن فەرهەنگی یێن خۆ دارێژیـت (ژێـدەر، ٩٦-٩٧) ، وەک:

١-سەرەدەریکرن ل گەل هەر دەروازەکی وەکو ب تنێ یەکەیەکا فەرهەنگیا سەربەخۆ کو هەمی پێزانینێن پێدڤی بخۆڤەدگریت، ل گەل بکارهینانا رەوانەکرنان ژ بابەتەکی بۆ بابەتەکێ دی ل دەمێ پێدڤی.

٢-پێدڤیە هەمی دەروازێن فەرهەنگێ ب شێوەیەکێ ئێکگرتی و ب رێکوپێک بهێنەنڤێسین.

٣-دانانا پێزانینێن دەنگی و هیجائی و مۆرفۆلۆژی و ئیتیمۆلۆژی و رێزمانی ل دەستپێکێ.

٤-پشتی پێزانینێن پێشیێ بەشێ سەرەکی یێ بابەتی دهێت، یێ کو واتایا یەکا فەرهەنگی ژ هەمی لایەکیڤە بخۆڤەدگریت و ب هەمی رێکێن شرۆڤەکرنێ یێن گونجای.

٥- و بەهراپتر فونتێن جیاواز بۆ پیتان ل دویڤ جۆرێ پێزانینێ دهێنەبکارهینان.

٦-خالبەندی و هێما و کڤان و کورتکری پابەندن ب ئەوی شێوێ وەکو د پێشەکییێدا هاتیە بەحسکرن، ل گەل خۆ دویرئێخستن ژ زیادەرویێ (الاسراف) تێدا بۆ رێگرتن ژ نەڕوونیێ.

٧- هژمارکرنا واتایان ب ژماران، هندەک ژ وان بۆ واتایێن سەرەکی هاتینە تەرخانکرن و هندەک بۆ واتایێن لاوەکی، ل گەل بکارهینانا پتر ژ زنجیرەکا ژمارەیی (ژمارێن رومانی، ژمارێن عەرەبی، پیت...).

٨-یا ژ هەمیێ گرنگتر، فەرهەنگنڤیس د نڤیسینا بابەتێ خۆدا، گەلەک ب رووني و ساناهیکرنا تێگەهشتنێ ل بەرچاڤ وەربگریت و خۆ ژ تەکەزەکا توند کو دبیت ببیتە ریگر ژ تێگەهشتنێ دویربێخیت.

باسێ پێنجێ: هژمارا دەروازان:

سەبارەت هژمارا دەروازێن فەرهەنگێ، هیچ هژمارەکا جادووگەری یا دیارکری نینە کو مرۆڤ پێڤە بهێتە گرێدان، بەلێ قەبارێ فەرهەنگێ یێ ب ئارمانجێن وێ و خواندەڤانێن بۆ هاتیە پولینکرنڤە گرێدایە (القاسمي، ٢٠٠٣، ١١٧) . واتە هژمارا دەروازان ژ فەرهەنگەکێ بۆ فەرهەنگەکا دی و ژ بکارهێنەرەکی بۆ بکارهێنەرەکێ دی دهێتە گۆهورین، دبیت فەرهەنگەکا کشتوکالی هژمارا دەروازێن وێ یا کێمتربیت ژ فەرهەنگەکا فیزیائی. دیسان فەرهەنگەکا هەی هژمارا دەروازێن وێ یا دیارکریە و فەرهەنگەکا هەی ژ هزار دەروازان زێدەترە (طاهر، ٢٠١٩، ٥٤٣) . لەورا قەبارێ فەرهەنگێ یێ گرێدایە ب:

١-هژمارا دەروازان.

٢-هژمارا واتایێن جیاوازێن هەر دەروازەکی.

٣-ئەو پێزانینێن زمانی و شارستانی و کولتوریێن کو فەرهەنگ بۆ هندێ خواندەڤانی ئامادەکەت و ل دویڤ دگەریت (القاسمي، ٢٠٠٣، ١١٧) .

باسێ شەشێ: جۆرێن دەروازان:

- دەروازە د فەرهەنگێدا ل دویڤ چەندین پیڤەران د جۆراوجۆرن، ژ وانژی:

ئێک- پیڤەرێ جۆرێن (پشکێن) زمانی:

دەروازە ل سەر بنەمایێ وان دابەشی دەروازەیێن گشتی و تایبەت دبن.

١-**دەروازەیێن گشتی:** ئەف دەروازە یا تایبەتمەندە ب فەرهەنگێن گشتی، کو چەندین واتا ل دویڤ دەوروبەرێ تێدا دهێت د ئێک دەروازەدا د هەڤپشکن (القطيطي، ٢٠١٠، ١٥٩) .

٢-دەروازەیێ تایبەت: سـیمایێن فەرهەنگێن تایبەت پێڤە دیارە کو هەر دەروازەیەکێ وێ واتایەک ب تنێ یاهەی ئانکو د چ دەروازێن دیدا نینە.

دوو: پیڤەرێ بنیات و لقی:

ل دویڤ ئەڤی پیڤەری د شـیاندایە جوداهیێ د ناڤبەرا دوو جۆرێن دەروازەیاندا بکەین، ئەوژی:

١- **دەروازێن سـەرەکی (بنیات):** ئەو دەروازەنە یێن پەیڤێن سـەرەکی د فەرهەنگێدا نونەراتیا وان دکەن و هندەک فەرهەنگسـاز ناڤێ پەیڤێ (رەگی – Racine) ل سـەر دادنێن کو ب رەنگەکێ جیاواز دهێتە رەنگکرن، داکو ژ پەیڤێن دی د ناڤ فەرهەنگێدا بهێتە جوداکرن و ل ژێرێ ئەوێ پەیڤ ب رێزبەندیا ستونی دهێنە رێزکرن (بوختالة، ٢٠١٨، ١٤٣) .

٢- **دەروازێن لقی (لاوەکی):** دەروازەیێن لقی جۆرەکێ دییە کو خێزانا یەکەیێن پەیڤا رەگ، یان یەکەیێن شیتەلکری(المشتقات) یێن دکەڤنە د بازنا ئێک رەگدا بخۆڤەدگریت.

سێ: پیڤەرێ شێوەی:

- ل دویڤ شێوەیی دەروازە دابەشی سێ جوران دبن، ئەوژی:

١- دەروازێن سادە:

ژ ئێک پەیڤا تاک و سـادە پێکدهێت، وەکو: (پەرتووک، باب، ژیان، دەسـت،...هتد) و ئەڤ جۆرە پتریا سـەرمایا زمانی بخۆڤەدگریت، بێی ل بەرچاڤ وەرگرتنا (جۆر یان هژمارە) یا وێ یانژی ژ لایێ رێزمانیڤە (الحمزاوي، ٢٠٠٤، ٣٢٣) .

زێـدەبـاری ئەڤێ چەنـدێ، ئەڤ جۆرە ب نـاڤێ (یەکەیێن مۆرفۆلۆژی، یـان مورفیم) هەژمارتینە، ئەڤەژی چ پێکڤەبن، یان ژێک جودا بن، پێدڤیە ل سەر فەرهەنگسازی د دەروازەیەکێ تایبەتدا دابنێت و رادا چالاکیا وێ ل دەمێ بکارهینانێ شرۆڤەبکەت (القاسمي، ٢٠٠٣، ١١٨).

لەورا هەروەکو فەرهەنگسـازێن نوی ل دویڤ نێرینا زمانڤانیا نوی وەکو(مورفیمەکا ئازاد) ب ناڤدکەن، یان ب واتایەکا دیتر ئەو دەروازەیە کو شیانا دابەشکرنا وێ نینە.

٢-دەروازێن لێکدای:

مەبەسـت پێ ئەو یەکەیێن فەرهەنگینە یێن کو ل دەمێ پێکڤەکرنا دوو یەکەیان د گەل ئێکدا بۆ دروسـتکرنا واتایەکا نوی رویددەت و ئەڤ تێکەلکرنە، یان ب زێدەکرنا پیتەکێ، یان پتر ژ (پێشگر و پاشگران)، یان ب رێکا پێکهاتنا زێدە، یان ب هەر شێوەیەکێ دی بیت دروستدبیت.

ئەف چەندەژی ب مەرجەکی کو دەروازە ژ دوو یەکەیێن زمانی دەربازنەبیت، کو ئەف پێکهاتە واتایەکا جودا بۆ واتایا یەکەیا تاک بدەت (ميدني، ٢٠٠٩، ١٤٥).

٣- دەروازێن ئالۆز:

ئەو یەکەیێن ل سەر شێوەیێ رستێ، یان کومەکا یەکەیێن زمانی یێن دیار یێن ئێک رۆلێ واتایی، یان سینتاکسی هەی بخۆڤەدگریت، تێگەهێ ئالۆزیێ بۆ هاتیە بکارهینان، ژبەرکو ب پلەیەکا زۆر د ناڤئێکداچووینە کو رێک ب رێبازا شرۆڤەکرنا ئاسایی ناهێتە دان کو بۆ پێکهێنێن وێ یێن دەستپێکی ژێکڤەکەت، بێکو واتایا وێ بهێتە ژدەستدان (ژێدەر، ١٤٧) .

چوار: پیڤەرێ واتایێ:

(صبرى المتولي) دەروازە ل دویڤ واتایێ دابەشی سێ جۆران کریە، ئەوژی: یەکەیێن ئێک واتا هەی: ئانکو هەمی یەکەیێن شیتەلکری بۆ ئێک بنیاتێ جێگیر دزڤرن ئانکو رەگی. هەروەسا یەکەیێن دوو واتا هەین: مەبەست پێ ئەو پەیڤە یاکو دوو واتایێن جیاواز هەین هەروەکو هەڤبێژ. دیسان یەکەیێن فرە واتا: ل دەمێ دئێک دەروازەدا چەندین واتایێن جیاواز یێن ئێک پەیڤ دهێنە دیتن (المتولي، ٢٠٠٥، ١١٠-١١١) .

ل ڤێرێ دیاردبیت کو دەروازەیێن فەرهەنگان د جۆراوجۆرن و دیسان جودا جودانە، ئەوژی ل دویڤ مەرەما سەرەکیا ژ فەرهەنگ چێکرنێ دمینیت و هەروەسا ئەو ئارمانجا فەرهەنگسازی دڤێت ب دەستڤەبهینیت، یا گرنگتر ئەو تەخا فەرهەنگ بۆ دهێتە بەرهەڤکرن.

باسێ حەفتێ: رێزبەندیا دەروازان:

مەبەست ب رێزبەندیێ ئەو رێبازەیە یان رێکە یاکو د رێزبەندکرنا بابەتێ فەرهەنگیدا دهێتە بکارهینان بۆ کومەل و یەکەیێن رێزمانی و پەیڤ و دەربڕینان، هەروەسا رێکخستنا وان د فەرهەنگێدا داکو ب شێوەیەکێ ب ساناهی بۆ خواندەڤانی بهێتە پێشکێشکرن کو بشێت ب ساناهی ب سەر رێبازا فەرهەنگێ زالبیت و ئارمانجا خۆ ب ساناهی و د دەمەکێ کورتدا ب دەستڤەبهینیت، ئانکو رێزبەندیا دەروازەیان وەکو یەکەیەکا پێکڤەگرێدایە کو نڤیسەری و خواندەڤانی پێکڤە گرێددەت (القاسمي، ٢٠٠٣، ٤٥) لەورا رێزبەندی دوو شێوەیان بخۆڤە دگریت:

ئێک: رێزبەندیا ژدەرڤە:

رێزبەندیا دەروازەیێن فەرهەنگێ ب شێوەیەکێ گشتی کو زاراڤێ رێزبەندیا ژدەرڤە (the Macrostructure) بۆ هاتیە دانان، هەروەسا بەهراپتریا جاران ب مەزنترین رێزبەندی دهێتە ناڤکرن (Bo Svensén, 1993, 7) . ئەف جۆرێ رێزبەندیێ بۆ هەبوونا فەرهەنگێ ب مەرج دهێتە هژمارتن و بێی وێ دبیت فەرهەنگ بهایێ خۆ یێ سەرچاوەی ژدەستبدەت، ژبەرکو (چ فەرهەنگ نینن کو ئەف جۆرێ رێزبەندیێ فەراموش کربیت) (مختار ، ٢٠٠٩، ٩٨)

هەروەسا جیاوازی هەبوو ل دۆر هژمارا رێزبەندییێن دەروازەیان کو هندەک سێ رێزبەندیان دەستنیشاندکەن، هندەکێن دیژی چوار رێزبەندیان ب تنێ دەستنیشاندکەن، بەلێ (علي القاسمي) چەند شـێوەییێن سـەرەکی دەسـتنیشـانکرینە کو ب رێکا خواندنا رێبازێن جیاواز یێن رێزبەندیێ گەهشتیێ، ئەف رێبازەژی ئەڤێن ل خوارێ نە (القاسمي، ٢٠٠٣، ٤٧-٤٨) :

١ – رێزبەندیا پولینکری (المبوب):

ئەف جۆرێ رێزبەنـدیێ د ئەوان فەرهەنگـانـدا دهێتە بکـارهینـان، ئەوێن گرێـدای ب پەرتووکەکێ، یان تێکستەکێ دیارکری، یەکەییێن وێ ل دویڤ هاتنا وان د تێکستی، یان پەرتووکا رەسـەن یا فەرهەنگسـازی دڤێت، دهێنە شـرۆڤەکرن و دیسـان دهێنە رێزکرن (لشـهب، ٢٠١١، ٨٥) .

٢ – رێزبەندیا بابەتی:

د ئەڤی جۆرێـدا یەکە ل دویڤ بـابەتـان دهێنە رێزکرن کو دوو جۆرێن فەرهەنگـان بخۆڤە دگریت ئەوژی:

فەرهەنگێن تـایبەتمەند: ئەڤ جۆرە فەرهەنگە د تـایبەتن ب ئێـک بـابەت و نـامەییێن زمـانیڤە (هەمان ژێدەر، هەمان لاپەر) .

فەرهەنگێن بابەتی یێن گشـــتی: د ئەڤی جۆرێ فەرهەنگاندا یەکەییێن زمانی تێدا دهێنە کومکرن کو ل دویڤ بابەتێن گشتی دهێنە پولینکرن (القاسمي، ٢٠٠٣، ٥٢)

٣ – رێزبەندیا واتایی:

د ئەڤی جۆرێ رێزبەندییێدا یەکە ل دویڤ لقێن واتایی دهێنە پولینکرن، هەر لقەک ژ وان هەمی یەکەیـان بخۆڤە دگریـت، ئـانکو ئەوێن گرێـدای ب کەرتەکێ دیـارکری ژ شـــارەزاییێن مرۆڤایەتیڤە، یەکە د نـاڤ هەر لقەکیدا ب رێزبەنـدیا واتایی دهێنە رێزکرن، ئـانکو ل دویڤ پلا نێزیکی، یان دویریا وێ ژ دەروازەی و ئارمانجا ئەڤان فەرهەنگان پێشکێشکرنا یەکە، یان پەیڤێن خودان واتـاییێن نێزیکە ژ دەروازەی، یـان ئەو پەیڤێن د هزرا مرۆڤیـدا پەیـدادبن، ل دەمێ پەیڤا دەروازەی دهێتە گوتن، لەورا هندەک جاران ناڤێ (فەرهەنگێن سەرچاوەیان) ل سەر دهێتە دانان

٤ – رێزبەندیا رێزمانی:

د ئەڤی جۆرێ رێزبەندییێدا پەیڤ د سنۆرێ سینتاکس و مورفۆلۆژییێدا دهێنە رێزکرن و ناڤ و کاران و کارێن تێپەر و تێنەپەر و کارێن ســـادە و دارێژتی و لێکدای ژێک جودا دکەت و ل دویڤ رێزبەندیا رێزمانی رێزدکەن.

٥ – رێزبەندیا رەگی:

ل دويف ئەڤێ رێزبەندیێ سامانێ بێژەیی یاکو ل دەف فەرهەنگسازی کومدبیت ل سەر خێزانێن بێژەیان دابەشدبن، هەر ئێک ژ وان کومەکا یەکەیێن شیتەلکری بخۆڤەدگریت، ئەوێن ژ ئێک رەگ پەیدادبن، دەروازەیێن سەرەکی ل دویف رێزبەندیا رەگی ب تنێ دهێنە بەرهەڤکرن، بەلێ یەکەیێن شیتەلکری یێن ژ رەگی دروستدبن دابەشی دەروازەیێن لقی دبن (لشهب،٢٠١١، ٨٣) .

٦ – رێزبەندیا وەرگەراندی (التقليبي):

ئەڤ جۆرێ رێزبەندیێ بۆ ئێکەم جار ژلایێ (خليل بن احمد الفراهيدي) د فەرهەنگا وی یا ب ناڤێ (العين) هاتیە بکارهینان، کو پەنا بۆ ئەڤێ رێزبەندیێ بریە بۆ دویڤچوونا بابەتێ زمانڤانیا عەرەبی، داکو چ تشتان نەهێلیت و بشێت بنیاتێن عەرەبیێ یێن (دووانی، سێیانی، چوارینی، پێنجینی) وەرگریت و وەرگەرینیت ل سەر شێوەیێن وان یێن جیاواز، داکو بەلانسێ زمانی د شێوەیێ وی یێ تمامدا دیاربیت، ژبەرکو ئەڤ بەلانسە هەمی نەیێ بکارهاتیە، ئاماژە ب ئەوێ هاتیە فەراموشکرن دایە، و ژ رێسایێن د وەرگەراندنێدا دهێنە بکارهینان بۆ پەیڤا دووانی دوو مادە هەنە ب هژمارا پیتێن وێ وەکو (دع، عد)، ئانکو دوو رووی د وەرگەراندنێدا هەنە (القاسمي، ٢٠٠٣، ٥٧) .

٧ – رێزبەندیا هیجائی:

پیتێن هیجائی، یان پیتێن رێبازی، ئەو پیتن یێن پەیڤان پێکدهینن، ئەوژی پیتا ئەلیف، یاء و پیتێن د ناڤبەرا واندانە، یان ئەو پیتن یێن فەرهەنگەکێ پێکدهینن کو ل دویڤ سێ شێوازێن سەرەکی هاتینە رێزکرن (محمود فهمي حجازي، ١٩٧٨، ١٠٣) ، ئەوژی:

أ–رێزبەندیا ئەبجەدی:

ئەو رێزبەندیە یاکو ل دویڤ پیتێن هیجائی یێن ل دەف مللەتێ سامی و فینیقیان دهاتنە بکارهینان کو د پەیڤێن (ابجد، هوز، حطی، کلمن، سعفص، فرشت) هاتینە کومکرن و پاشی عەرەبان هندەک پیتێن دی ل سەر زێدەکرینە، ئەوژی (ثخذ، ضظغ) کو ب (الروافد) دهێنە ناڤکرن، بەلێ روژئاڤایێ عەرەبی د جیاواز بوون د رێزبەندکرنا ئەڤا پەیڤاندا کو پشتی پەیڤا (کلمن) ب ئەڤی شێوەی بوویە (صعفص، قرشت، ثخذ، ظغش) (القاسمي، ٢٠٠٣، ١٥٨) . هەروەسا پشتبەستن ل سەر ئەڤێ رێزبەندیێ ب شێوەیەکێ بەرفرەە د دابەشکرنا ڤەکۆلینانداو بۆ پشکان و گوتاران بۆ پەرەگرافان دهێتە کرن، بەلێ د فەرهەنگێن عەرەبیدا هەبوونا خۆ نینە، ئانکو نە فەرهەنگێن کەڤن نە یێن نوی ل دویڤ ئەڤێ رێزبەندیێ نەچووینە، بەلکو ل دویڤ دوو رێزبەندیێن دی چووینە (الخطيب، ١٩٩٤، ١٨–٢٤) ، ئەوژی:

ب-ڕێزبەندیا ئەلیف بایی:

ئەف ڕێزبەندیە ژلایێ (نصـــر بن عاصـــم الليثي)ڤە هاتیە دانان، ئەوژی ل دەمێ ژلایێ (الحجاج بن يوسف الثقافي) هاتیە راسپاردن، ئەوژی بۆ دانانا خالان ل سەر پیتێن وەکهەڤ پاش جوداکرنا وان ژ ئێک، وەکو پیتێن (باو، تاو، پاو، حاو، خاو، جیم، ... هتد)، پاشـــی دووبارە ڕێزبەندکر ل دویڤ وەکهەڤیا درکاندنێ یا دناڤبەرا ئەواندا کو ڕێزبەندیەکا نوی یا ئەلیف بایە، ژبەرکو ئێکەم پیتێن وێ ئەلیف و بائە، ئەوژی ب ئەڤی شـێوەیە: (أ، ب، ت، ث، ج، ح، خ، د، ذ، ر، ز، س، ش، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ک، ل، م، ن، ھ، و، ي) (القاسمي، ٢٠٠٣، ٦٠).

- ئەف ڕێزبەندیەژی دابەشی دوو جوران دبیت:

-ڕێزبەندیا ئەلیف بایی ل دویڤ پیتا دەســتپێکێ ژ پەیڤان: ئانکو پەیڤ ل دویڤ پیتا ئێکێ دهێتە ڕێزکرن، ل گەل ل بەرچاڤ وەرگرتنا پیتا دووێ و ســـێیێ، بەهراپتریا فەرهەنگســـازان ب تایبەتی فەرهەنگسازێن نوی ل دویڤ ئەڤێ ڕێکێ چووینە.

-ڕێزبەندیا ئەلیف بایی ل دویڤ پیتا دوماهیێ ژ پەیڤان: سەبارەت ئەڤێ ڕێکخستنێ ب ڕێکخستنا قافیەژی دهێتەگوتن و د ئەڤێ ڕێزبەندییدا پیتێن بنیاتێ پەیڤان ل دویڤ پیتا دویماهیێ ل بەرچاڤ دهێتە وەرگرتن، ئانکو پەیڤ ل دویڤ پیتا دویماهیێ دهێتە ڕێزکرن ل گەل ل بەرچاڤ وەرگرتنا پیتا ئێکێ و دووێ و سێیێ ئەگەر هەبیت .

ج-ڕێزبەندیا دەنگی:

ئەف ڕێزبەندیە ل دویڤ بنەمایێ دەنگی دامەزراندیە، ل گەل بەرچاڤ وەرگرتنا لێنێزیکیا دەنگان ژ لایێ پلا دەرکەڤتنا وانڤە ژ دووماهیا گەوریێ بۆ لێڤا دەرڤە، ئەوژی ئەڤەنە:

/ ھ ع ح خ غ / ق ک / ج ش ض / ص س ز / ط د ت / ظ ذ ث / ر ل ن / ف ب م / و ا ی/ (خليل، ٢٠٠٣، ٢٢-٢٣).

دوو: ڕێزبەندیا ناڤخۆیی:

زانایێن فەرهەنگێ ل ســـەر ئەوێ چەندێ د ڕێکەڤتینە کو پێدڤیە ڕێزبەندیا یەکەیێن شیتەلکری ل ژێر ئێک دەروازە ل دویڤ سیستەمەکێ ئێکگرتی بیت، ئەڤەژی د هەمی فەرهەنگێن زمانیدا، بۆ نموونە ناڤ و کار و هەڤالناڤ و یەکەیێن دی یێن شـــیتەلکری و گرێیێن ناڤی و گرێیێن کاری، کو ل دویڤ یاسایەکێ ڕێزکری بن، ئەوژی واتایێن هەستی ل بەری واتایێن رووت بهێن، و واتایێن راســـتەقینەیی ل بەری واتایێن مەجازی بهێن، واتە دانانا کاران بەری ناڤان، و ناڤان ل بەری هەڤالناڤان، د هەر حالەتەکیدا بیت بکارهینانا سـیسـتەمەکێ جێگیر و ئێکگرتی د

رێزبەندیا یەکەیێن شـــیتەلکری یێن هەر دەروازەیەکی یا پێدڤیە د دروســـتکرنا فەرهەنگاندا بۆ دویرکەفتنا ڤەکۆلەران ژ زەحمەتیا لێگەریانێ و گەهشـتن ب ئارمانجا خۆ ب ســاناهی (ســندی، ۲۰۱۰، ۹).

پشکا دوو: دەروازێن فەرهەنگی د فەرهەنگسازیا کوردیدا (فەرهەنگا سندی) وەکو نموونە:

- دانەنیاسینا (فەرهەنگا سندی):

ئەف فەرهەنگە ژ لایێ (خالد محمد ســندی)ڤە ل ســالا (۲۰۱۰) هاتیە نڤیســین، فەرهەنگەکا (کوردی-کوردی)یە، چاپا ئێکێیە، چاپخانا (هاوار - دهۆک)ە. ئەف فەرهەنگە ژ دوو بەرگان پێکهاتیە:

بەرگێ ئێکێ: ژ پێشــەکیێ دەســتپێدکەت، (٤٥) لاپەرە بۆ هاتینە تەرخانکرن و ژ ئەڤان بابەتان پێکدهێت: پێشــاهیک ل (٤-٨)، چاڤناس بوون ل فەرهەنگێ ل (١٣)، دەســتوورا زمانێ کوردی ل (١٤-٣٥)، ژێدەر ل (٣٦)، نیشان ل (٣٧)،...)، هەروەسا ژ پیتا (ئـ) دەستپێدکەت هەتا پیتا (ژ). کو (٤٩١) لاپەرە بخۆڤەگرتینە، کەواتە ئەف بەرگە (٥٣٦) لاپەرە.

بەرگێ دووێ: ژ پیتا (س) دەستپێدکەت هەتا پیتا (ی)، (٥٣٦) لاپەر بخۆڤەگرتینە. کەواتە ئەف فەرهەنگە ب هەردوو بەرگێن خۆڤە (١٠٧٢) لاپەرە.

دەروازێن فەرهەنگێ:

- د (فەرهەنگا ســندی) دا دەروازێن ســەرەکی ب رەشــەکێ توخ هاتینە نڤیســین و شــرۆڤەکرنا دەروازان واتە (دەروازێن لاوەکی) ب رەشەکێ روون هاتینە نڤیسین.

باسێ ئێکێ: کومکرنا دەروازان:

- سەبارەت کومکرنا دەروازان د (فەرهەنگا سندی) دا هەروەکو د پێشەکییدا هاتی کو کەرەستێن فەرهەنگێ ب دوو رێکان هاتینە کومکرن:

١- کومکرن ب رێکا پەرتووک و فەرهەنگێن بەرێ.

٢- رێکا زارەکی، واتە پەیڤێن فەرهەنگێ ژ زاردەڤێ خەلکی ل دەڤەرێن جۆراوجۆر و دیســان ب رێکا دوست و هەڤالان وەرگرتینە.

ئەف هەردوو رێکێن ل سەری ژێدەرێن ئامادەکرنا ئەڤێ فەرهەنگا زمانینە.

باسێ دووێ: هەلبژارتنا دەروازان:

-هەلبژارتنا یەکەیێن فەرهەنگی د (فەرهەنگا ســندی)دا بەهراپتریا وان پەیڤێن زمانێ کوردی یێ رەســەن کو ل ســەرانســەری دەڤەرا بەهدینان د بەلاڤەنە و دهێنە بکارهینان، واتە دەروازێن وێ ژ

پرانیا دەڤوکێن کرمانجیا ســەری هاتینه وەرگرتن و هەروەســا هندەک پەیڤێن کرمانجیا باشــور و زازایژی تێدا هەنه.

– د کـارێ هەلبژارتنـا دەروازانـدا، پێدڤی ب هژمـارەکـا بڕیـاران هەیه، بەری دەســـت ب کـاری بهێتەکرن، ئەوژی:

١–ئامادەکرنا (بیان تقدیری) ل ســـەر هژمارا دەروازان، کو تێدا نەهاتیه پەیرەوکرن. و مه دڤێت دیاربکەین کو گرنگیا ئەڤێ خالێ د ئەوێ چەندێدایه، کو رێکێ ل بەر خواندەڤانی ئاشـــکرادکەت و وەل وی دکەت ب شـێوەکێ ب ســاناهی قەبارێ فەرهەنگێ بزانیت و هەڤســەنگیێ د بابەتیدا ل دەمێ هەلبژارتن و کومکرنا دەروازاندا بکەت.

٢– داناانا یاسایەکێ بۆ سەرەدەریکرن ل گەل دەروازێن فرەواتا و هەڤواتا و هەڤبێژدا.

– د (فەرهەنگا ســندی)دا بەحس ل ئەوێ چەندێ هاتیەکرن و نڤیســەر دبێژیت: ((ژێک ڤاڤارتنا پەیڤێن هەڤبێژ و فرەواتا و شـــروڤەکرنا هەرئێکێ جودا ژ یا دی کارەکێ گەلەک گرنگه و نابت ئەڤ جۆرێ پەیڤـان تێکەلی ئێـک ببن. پەیڤێن هەڤبێژ فورمێ وان ئێکه، بەلێ بنیـاتێن وان ژێکجودانه، لەورا هەرئێک ژ وان وەکو یەکەیەکا ســەربخۆ هاتیه نڤێســین. و پەیڤێن فرەواتا ئەوە کو پەیڤێ دوو رامان یان پتر هەنه و هەمی رامانێن وێ د بنیاتا خۆدا ئێکن، لەورا پێدڤیه ئێک پەیڤ بۆ هەمی رامانان بهێته نڤیسین)).

نموونه بۆ پەیڤێن هەڤبێژ ل لاپەرە (٢٣٦) پەیڤا (پیسپیسک) دوو جاران هاتیه نڤێسین و دوو واتایێن ژێکجۆدا بخۆڤەگرتینه، واته هەڤبێژن ئەوژی:

پیسپیسک: کمکمه

پیسپیسک: فیرک

نموونه بۆ پەیڤێن فرەواتا بۆ نموونه ل لاپەرە (٤٨٥) پەیڤا (ر هـــ) چەندین واتایێن جۆراوجۆر ددەت ب ئەڤی شێوەی:

ر هـ : موویێن کو ل ئالەک و ئەرزنکا زەلامان دهێن.

ر هـ : پشکا گیا و داروباری یا دبن عەردیڤه یا کو ئاڤ و خوارنێ ژ عەردی دکێشیت.

ر هـ : ئەو تشتێن وەکو لوولیا یێن د ناڤ لەشی ڕا و خوین تێڕا دهێت و دچیت.

ر هـ : داڤێن سپی و قایم یێن دناڤ لەشیدا یێن کو گەهێن لەشی پێکڤه دگرت.

ر هـ : هەڤبەندیا کو بنەمالەکێ پێکڤە گرێددت.

-هەروەسا ل لاپەرە (٤٨٧) پەیڤا (رۆژ) واتایێن جۆراوجۆر ددەت:

رۆژ : ستێرەکە رۆناهیێ ددەت عەردی (١٣١٠٠٠) جارا هندی عەردیە و (١٤٩) ملیۆن کیلۆمێترا ژ عەردی دویرە. رۆناهیێ ددەتە عەردی.

رۆژ : دەمێ دناڤبەرا هەلاتنا ستێرا رۆژێ ل سپێدێ هەتا ئاڤابوونا وێ.

- سەبارەت هەڤواتایێ ب ئەوی شێوێ پێدڤی نەهاتیە بەحسکرن. د پێشەکییێدا هاتیە بەحسکرن، بەلێ بتنێ رۆنکرنەک دایێ.

٣-ئەو پەیڤێن ئاماژێ بۆ هیچ تشتەکێ دەرەکی ناکەن، واتە ئەو مۆرفیم و پەیڤن ئەوێن ئەم تێدگەهین، بەلێ هیچ تەنەک د جیهانا ژدەرڤەدا بەرامبەری وان نینە. ئەڤ خالە د فەرهەنگا (سندی)دا هیچ ئاماژەک پێ نەهاتیەدان.

٤-پەیڤێن لێکدای و پێکڤە گرێدای، ئەڤ جۆرێ پەیڤێ د (فەرهەنگا سندی)دا د پێشەکییێدا بەحسێ ناڤ و هەڤالناڤ و هەڤالکار و کارێ لێکدای کریە، بەلێ هیچ رونکرنەک لسەر نەهاتیەدان، کا ئایا چەوا سەرەدەری ل گەل دهێتەکرن، ئایە وەکو یەکەیەکا تاک هاتیە دانان، یانژی ل ژێر ئێک ژ پێکهاتێن وێ هاتیە دانان، یانژی کیژ پێکهاتە یا سەرەکیە، ئەڤێ چەندێ مفایەکێ زۆر بۆ خواندەڤانێ فەرهەنگێ هەیە داکو ئەوێ واتایا دڤێت ب سانایی ب دەستخۆڤەبێخیت.

باسێ سێییێ: دانانا دەروازان:

پێدڤیە فەرهەنگنڤیس بەری نڤیسینا دەروازێن خۆ ئەڤان خالێن ل خوارێ ل بەرچاڤ وەرگریت کو د فەرهەنگا دەستنیشانکریدا ب ئەڤی شێوێ ل خوارێیە:

١- د (فەرهەنگا سندی)دا دەروازە وەکو یەکەیێن سەربەرخۆ هاتینە نڤیسین و وەکو یا پێدڤی هندەک پێزانینێن گرێدای ب دەروازەیڤە هاتینە بەحسکرن، ئانکو پێزانینێن وەکو (دەنگی، رێزمانی، ئیتیمولۆژی،...هتد) تێدا هاتینە بەحسکرن.

-بۆ نموونە ل لاپەرە (٩٤) پەیڤا (باوی) ب ئەڤی شێوەی هاتیە شرۆڤەکرن:

باوی : (ر) یێ کو نەساخیا بایی هەیە. بادار ژی. ژ (با + وی) هاتیە. وی : وەکی (هوی. اوی) یە . بەلێ ژبەرکو دوماهیکا پەیڤێ تیپەکا دەنگدارە ، (ا ، ە) هاتنە هلانین. "زەلامێ تاوی".

- هەروەسا ل لاپەرە (٥٦٥) پەیڤا (سڤدە) ب ئەڤی شێوەی هاتیە شرۆڤەکرن:

سڤده: (م) ١- تشتەکێ وەکی سڤاندایە ل هنداڤ دەرگەهـــ و پەنجەرا تێت چێکرن کو باران ژێ نەگرت. <ف . ک>. سڤینەک ژی. بۆ یا دەرگەها (سەردەر) ژی تێت گوتن. ژ (سڤ + دەهـــ) هاتیە.

سڤ: ژ (سهـــ) هاتیە. دە: پاشگرە، ژ (دان) هاتیە. ئانکو سهێ ددت. "سڤدەها پەنجەرێ" . "سڤدەها دەرگەهی".

-هەروەسا پەیڤا (قالپاخ) ل لاپەرە (٦٩٩)، ب ئەڤی شێوەی شرۆڤەکریە:

قالپاخ: (م) قەڕامک. ژ ترکی هاتیە. " تۆفیقێ برایێ ســـەیدخان قالپاخا مەژیێ وی رێتە ســـەر جۆتێ گازمێ". < سترانا سەیدخان/ س ز>.

گازمە: (ترکیە) جەزمە.

د ئەڤان نموونێن ل سەریدا پەیڤا (باوی) ژ لایێ رێزمانی و دەنگسازیڤە هاتیە شرۆڤەکرن و هەروەسا (سڤدەهـ) ب شێوەکێ تێر و تەسەل ژ لایێ رێزمانیڤە هاتیە شروڤەکرن. هەروەسا نموونا دووێ بەحس ل ئیتیمۆلۆژیا هەردوو پەیڤێن (قالپاخ، گازمە) د بنیاتدا ژ زمانێ تورکی هاتینە وەرگرتن، کو (قالپاخ: قەرامک) و (گازمە: جەزمە).

٢- د فەرهەنگا (ســندی)دا دەروازە ب شــێوەکێ باش و رێکوپێک هاتینە نڤیســین، بەلێ ئەگەر بێژین ب شــێوەکێ ئێکگرتی هەمی دەروازە تێدا هاتبنە نڤیســین، ئەڤە تشــتەکێ مەحالە، چونکی زمان گەلەک ژ هندێ مەزنترە ب تەمامی د پەرتوکەکێدا بهێتە نڤێســین، هەروەســا د پێشــەکیێ بخۆژیدا هاتیە و نڤیســـەر د بێژیت: ئەڤێ فەرهەنگێ ژ ناڤێ هەمی گول و گیا و کولیلک و داروبارا نەگرتیە.

٣- د (فەرهەنگا ســـندی)دا پێزانینێن دەنگی و مۆرفۆلۆژی و رێزمانی و واتایی د پێشـــەکیا فەرهەنگێدا هاتینە دیارکرن، کو مفایەکێ زۆر بۆ خواندەڤانێ فەرهەنگێ هەیە، داکو ل پێش وەخت بەرسڤا ئەوان پرسیاران بزانیت ئەوێن کو دێ رویبروی بیتێ.

٤- د ئەڤێ فەرهەنگێدا واتایێن پەیڤان شـــرۆڤەکرینە، بەلێ د شـــیاندایە بێژین نە ب شـــێوەکێ گشتگیر، ئانکو هەمی رێکێن شرۆڤەکرنێ بخۆڤە نەگرتینە.

٥- بکارهینانا فۆنتێن جیاواز بۆ پیتان ل دویڤ جۆرێ پێزانینان ل بەرچاڤ نەهاتیە وەرگرتن، واتە هەمی پێزانین و دەروازە ب پیتێن خۆڤە ب ئێک فۆنت هاتینە نڤیسین.

٦- د (فەرهەنگا سندى)دا د پێشەکێدا ئاماژە ب خالبەندى وهێمایان نەهاتیەدان، بتنێ ئاماژە ب کورتکریان کریە. هەروەسا ئەو کورتکرێن د ناڤەرۆکێدا پابەندن ب ئەوا د پێشەکێدا هاتى، هەروەسا زیادەرویى تێدا نینە، چونکو هەر دەروازەک و واتایا ئەوى بەرامبەر هاتیە نڤیسین دگەل هندەک پێزانینێن پێدڤى دەربارەى پەیڤێ بێى درێژکرن.

٧- د هەردوو فەرهەنگاندا، ئەگەر پەیڤەکێ پتر ژ واتایەکێ هەبیت، هژمارکرینە ب ژمارێن عەرەبى ١، ٢، ٣،... هتد، بەلێ دیارنەکریە کیژ واتا د سەرەکینە و کیژ د لاوەکینە، ئەڤ چەندە پێدڤیە د پێشەکێدا هاتبا بەحسکرن. بۆ نموونە د فەرهەنگا (سندى)دا لاپەرە (٨١٤) پەیڤا (کێشان) دووازدە واتایێن جودا بخۆڤەگرتینە و هاتینە رێزکرن ب هژماران، بەلێ یا دیارنینە کیژ ژوان سەرەکیترە و کیژ لاوەکیترە.

٨- سەبارەت روونیێ، زمانەکێ سادە و روون د شرۆڤەکرنێدا یێ بکارهینای، کو خواندەڤان ب ساناهى د مەبەستا نڤیسەرى دگەهیت.

باسێ چوارێ: هژمارا دەروازان:

- هژمارا دەروازێن (فەرهەنگا سندى) ب ئەڤى شێوێ ل خوارێیە:

پیت	لاپەرە	هژمارا لاپەران	رێژا سەدى
ئا	69 – 46	24	2.31%
ئە	79 -70	10	0.96%
ئـ	80 – 79	2	0.19%
ب	173 – 80	94	9.05%
پ	238 – 173	66	6.35%
ت	288 – 238	51	4.91%
ج	303 – 288	16	1.54%
چ	345 – 303	43	4.14%
ح	353 – 346	8	0.77%
خ	391 – 354	38	3.66%
د	460 – 392	69	6.64%
ر	497 – 461	37	3.56%
ز	528 – 497	32	3.08%
ژ	535 – 528	8	0.77%

س	586 – 537	50	4.81%
ش	627 – 586	42	4.04%
ص	634 – 628	7	0.67%
ط	646 – 635	12	1.15%
ع	652 – 647	6	0.58%
غ	654 – 653	2	0.19%
ف	669 – 655	15	1.44%
ڤ	693 – 669	25	2.41%
ق	742 – 694	49	4.72%
ک	819 – 743	77	7.41%
گ	871 – 819	53	5.10%
ل	892 – 871	22	2.12%
م	932 – 892	41	3.95%
ن	968 – 932	37	3.56%
ھ	1040 – 969	72	6.93%
و	1053 – 1041	13	1.25%
ئو	1054	1	0.10%
ئۆ	1057 – 1055	3	0.29%
ئوو	1057	1	0.10%
ئێ	1063 – 1058	6	0.58%
ئی	1066 – 1064	3	0.29%
ی	1069 – 1066	4	0.38%
	سەجەم		100.00%

د ئەڤی خشتێ ل سەریدا بۆ مە دەرکەڤت کو بلندترین ڕێژا سەدی پیتا (ب) بخۆڤەگرتیە کو ژ (٩٤) لاپەران ژ سەرجەمێ لاپەڕێن فەرهەنگێ یێن هاتینە تەرخانکرن بۆ دەروازان پێکهاتیە و ڕێژا وێژی (9.05%)ە، هەروەسا پیتا (ک) ب پلا دووێ دهێت کو (٧٧) لاپەر بخۆڤە گرتینە و ڕێژا وێ یا سەدی (7.41%)ە، هەروەسا کێمترین ڕێژەژی هەردوو پیتێن (ئو، ئوو)نە، کو هەر ئێک ژ ئەوان بتنێ ژ (١) لاپەر پێکهاتیە و ڕێژا ئەوانژی (0.10%)ە، کو د ئێک ئاستدانە.

باسێ پێنجێ: جۆرێن دەروازان:

ئێک: پیڤەرێ جۆرێن (پشکێن) زمانی:

١- دەروازێن گشتی: ژبەرکو پشتبەستنا مە لسەر فەرهەنگێن گشتیە، لەورا د شیاندایە بێژین هژمارەکا زۆر ژ ئەڤی جۆرێ دەروازان د فەرهەنگا دەستنیشانکریدا هەنە، کو هندەک دەروازە هەنە هژمارەکا زۆر یا واتایان د دەوروبەرێن جودادا بخۆڤە دگرن، بۆ نموونە:

ئاڤا:

١- جهێ کو خەلک لێ دژین. ئاڤەدان.

٢- مالا ئاڤا: مالا ب نانده‌هی و جامێریێ ناڤدار و خەلک قەست دکنێ. ئاڤەدان ژی.

٣- پاشگرەکە ل پاش هندەک ناڤان دهێت. واتایا (یێ کو ئاڤاکریە) ددەت. بۆ ناڤێ گوند و باژێرا بکارتێت. " حەسەن ئاڤا " . " سمایل ئاڤا ". ژ (ئاڤ + ا) هاتیە.

خاڤ:

١- نە کەلاندی. " وی باجانصۆرکەکا خاڤ خوار".

٢- سسط. نە ڤەشدایی. " بەنکێ خاڤ". بۆ لەشی (سسط، خلێل، خلی) ژی دهێنە گوتن. "لەشی خاڤ".

د ئەڤان نموونێن ل سەریدا، هەر پەیڤەکێ چەندین واتایێن جودا ل دویڤ دەوروبەرێن تێدا بکارهاتین، بخوڤەگرتینە. و ئەڤ تایبەتمەندیەژی یا ب فەرهەنگێن گشتیڤە گرێدایە.

٢- دەروازێن تایبەت: ئەڤ جۆرێ دەروازان یێ تایبەتە ب فەرهەنگێن تایبەتڤە، هەروەسا ئەو فەرهەنگێن هاتینە بکارهینان د گشتینە، ژبەرهندێ ئەڤ جۆرێ دەروازان د ئەڤێ فەرهەنگێدا بکارنەهاتینە.

دوو: پیڤەرێ بنیات و لقی:

١- دەروازێن سەرەکی: ئەو هەمی دەروازەنە ئەوێن ب شێوەکێ ریکخستی د فەرهەنگێدا دهێنە رێزبەندکرن و ب فۆنتەکێ توختر ژ دەروازێن لاوەکی، ئەڤ جۆرێ دەروازان د فەرهەنگا (سندی)دا ئەوان هەمی پەیڤێن فەرهەنگێ بخوڤە دگریت ئەوێن د کەڤنە ل ژێر هەر ئێک ژ دەروازێ (ا)ێ هەتا (ی)ێ.

٢- دەروازێن لاوەکی: د فەرهەنگێدا ئەو هەمی دەروازێن شـــرۆڤەکرینە ئەوێن دکەڤنە ل ژێر دەروازێ سەرەکی، ب واتایەکا دی دەروازێن لاوەکی شرۆڤەکرنا دەروازێن سەرەکینە د فەرهەنگێدا، کو ب فۆنتەکێ روونتر ژ دەروازێن سەرەکی هاتینە نڤیسین.

سێ: پیڤەرێ شێوەی:

١-دەروازێن سادە:

- ئەڤی جۆری د فەرهەنگا (ســـندی)دا هژمارەکا زۆرا دەروازێن فەرهەنگێ بخۆڤەگرتینە، وەکو (ئاش، باج، تۆز، جان، چاخ، خاک، دەپ، دایک، رەز، زەند، ژەنگ، ســـەر، شـــار، صـــار، طاری،.... هتد).

٢- دەروازێن لێکدای:

- د فەرهەنگا (ســـندی)دا نموونێن وێژی ئەڤەنە (ئالیصـــۆر، بەردەســـت، پرژین، تەحلاتی، چنارۆک، خیزخیز، رووديم، نەفس مەزن،.... هتد).

٣- دەروازێن ئالوز:

- د فەرهەنگا (سندی)دا نموونێن ئەڤی جۆرێ دەروازان ئەڤەنە (بەرفرەھـ کرن، بێ دەنگ بوون، پشـت قۆس کرن، تێر ئاڤ بوون، چاڤطاری بوون، چاڤمالک شـکەسـتی، دەسـتەسـەر کرن، ژێ دەرخستن، کەرەپوول بوون،.... هتد).

ل دویڤ خواندن و ڤەکۆلینا مە د ئەنجامدا بۆ مە دەرکەڤت، کو رێژا دەروازێن ئالۆز د ئەڤێ فەرهەنگێدا کێمترە ژ رێژا دەروازێن سادە و لێکدای.

چوار: پیڤەرێ واتایێ:

١- یەکەیێن ئێک واتا هەی: د فەرهەنگا (سندی)دا نموونێن ئەڤی جۆرێ پەیڤان ئەڤەنە:

ئالان: کولیلکەکا جانە، ل دەڤەرێن چیایی شین دبت.

چاڤگەور: یێ کو رەنگێ رەشکا چاڤێ وی گەورێ طاری، ئانکو نە گەلەک رەش.

دل بهار: یێ کو هەردەم هەست ب خوشیێ دکەت.

٢- یەکەیێن دوو واتا هەین (هەڤبێژ):

- د فەرهەنگا (سندی)دا نموونێن ئەڤی جۆرێ پەیڤان ئەڤەنە:

بیک: پرزکا کو ل چاڤی پەیدا دبیت.

بیک: گیایەکە کولیلکا وێ صۆر، هەتا نێزیکی میترەکێ بلند دبیت.

پەلت: ئەزمان فص.

پەلت: دارەکە بەلگێن وێ فەنا یێن سپیندارێنە، لێ ستوویرترن و کەسکێ وان ب سەر رەنگێ. سپی ڤەیە. دارەکا تێر چەقە و دارێ وێ گەلەک ستووير نابیت.

٣- یەکەیێن فرەواتا:

- د فەرهەنگا (سندی)دا نموونێن ئەڤی جۆرێ پەیڤان ئەڤەنە:

رووت: طازی- بێ جلک، حووت - بێ مووی، بێ پارە - هەژار.

زیزکرن: تۆرەکرن، بایی ل گەل خۆ برن، هنداکرن.

پشتی مە چاڤپێخشاندنەک ل ئەڤێ فەرهەنگێدا کری، بۆ مە دەرکەڤت کو ئەو دەروازێن ئێک واتا هەی و فرەواتانە هژمارا ئەوان زێدەترە ژ هژمارا دەروازێن هەڤبێژ. ئەڤە ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو دبیت زمانێ کوردی زمانەکێ ئێک واتایی و فرەواتایی بیت پتر ژ زمانەکێ هەڤبێژ بیت.

باسێ شەشێ: رێزبەندیا دەروازان:

١- رێزبەندیا ژدەرڤە:

رێزبەندیا ژدەرڤە یا دەروازان د (فەرهەنگا سندی)دا ل دویڤ رێزبەندیا هیجائی (ئەلیف بایی - ل دویڤ پیتێن دەستپێکێ) هاتیە نڤیسین، ب ئەڤی شێوێ ل خوارێ:

(ئا، ئە، ئـ (ِ)، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، ص، ط، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، ھ، و، ئو، ئۆ، ئوو، ئێ، ئی، ی).

٢- رێزبەندیا ژناڤدا:

- د (فەرهەنگا سندی)دا دەروازێن ژناڤدا یێن فەرهەنگێ ل دویڤ ئەلفابێیا زمانی هاتینە رێزکرن ب ئەڤی شێوێ ل خوارێ:

(ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ز، ژ، س، ش، ص، ط، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، ھ، و، ی، ە، ِ ، و، ۆ، وو، ێ، ی).

واته د فەرهەنگا (فەرهەنگا ســـندی)دا ل دویف رێزبەندیا ئەلیف بایی دەروازێن فەرهەنگێ رێکخســـتینە و ئەڤ رێزبەندیە پتری هەر رێزبەندیەکا دی د فەرهەنگێن کوردیدا دهێتە بکارهینان ب تایبەتی سیستەمێ ئەلیف بایی.

هەروەســـا ئاماژە ب (بزروک)ێ هاتیە کرن و ب ئێک ژ پیتێن بزوێن هەلبژارتیە و پیتێن بزوێن ب پیتێن (دەنگدار) ناڤکرینە، هەروەســـا نیشـــانەکا تایبەت د فەرهەنگێدا بۆ دانایە ئەوژی کەسرا عەرەبیە (ِ).

هەروەسـا خالەکا دیتر، د فەرهەنگا (سندی)دا پیتا (ڵ) بکارنەهینایە، ئەڤە ئەوێ چەندێ د گەهینیت کو د کرمانجیا سەریدا پیتا (ڵ) نینە، ئەگەر بهێتە بلێڤکرنژی، بەلێ ناهێتە نڤیسین.

دیسان سەبارەت پیتا (ڕ) د فەرهەنگا (سندی)دا بکارنەهاتیە، هەروەسا د کرمانجیا سەریدا د هندەک فەرهەنگاندا د ناڤەرۆکێدا هاتیە بکارهینان، بەلێ وەکو دەروازەکێ سەربخۆ بکارنەهاتیە، ئەڤەژی ئەوێ چەندێ دگەهینیت کو بۆچۆنێن جودا ل سەر ئەڤێ پیتێ هەنە، هندەکان باوەری پێ هەیە و هندەکان باوەری پێ نینە.

د فەرهەنگا (ســـندی)دا نڤیســـەری هەردوو پیتێن (ص، ط) وەکو پیتێن زمانێ کوردی هەژمارتینە، کرینە دوو دەروازێن سەرەکییێن فەرهەنگێ بۆ نموونە (صۆپە، طەنی). و ئەڤ چەندە پتر د پێشـــەکییێدا رونکریە دەمێ د بێژیت: ((دبیت هندەک هزر بکەن کو ئەڤ هەردوو پیتە نە کوردینە و ژ عەرەبیێ هاتینە، بەلێ ئەز دبێژم کو ئەڤێ ئاخفتنێ چ راستی بۆ نینە، ژبەرکو ئەڤ دەنگە د کوردیێ دا هەنە و گەلەک پەیڤێن کوردی بێن رەســـەن دەنگەک ژ ئەڤان دەنگان تێدا هەیە. هەروەسا ئاخفتنا ئەوان کەسان پێدڤی ب بەلگەیەکێ دیرۆکیە و چ بەلگێن دیرۆکی نینن)).

هەروەسا ئێک ژ خالێن هەرە گرنگ د رێزبەندیا ژناڤدادا ئەوە، کو پێدڤیە دەروازێن فەرهەنگێ ل دویڤ یاسایەکێ د رێزکریبن، بۆ نموونە واتایێن راستەقینە ل پێش واتاییێن مەجازی بهێن، ئەڤ چەندە د (فەرهەنگا سندی)دا ل بەرچاڤ هاتیە وەرگرتن، بەلێ نە ب شێوەکێ بەرفرەــ، بۆ نموونە لاپەرە (٤٨٥) پەیڤا (رهسپی) ل دەستپێکێ واتایا وێ یا راستەقینە یا هاتی کو (یێ کو ژ پیراتیێ رهێن وی سپی بوونە)، د دویڤدا واتایا مەجازی یا هاتی ئەوژی (پێشمام. مەزنێ مالێ یان گوندی یان هۆزێ، ب مەرجەکی کو رهێن وی سپی بن).

ئەنجام

١- فەرهەنگا (سندى) تا رادەیەکێ باش بنەمایێن زانستییێن تایبەت ب دەروازانڤە د دروستکرنا فەرهەنگێدا پەیرەوکرینە.

٢- دەربارەی واتایێ، فەرهەنگا سندى تا رادەیەکێ باش گرنگی ب پەیڤێن فرەواتا دایە ب شێوەکێ بەرچاڤتر ژ هەڤبێژێ.

٣- هەروەسا د فەرهەنگا (سندى)دا نڤیسەری هەردوو پیتین (ص، ط) وەکو پیتین زمانێ کوردی هەژمارتینە و کرینە دوو دەروازێن سەرەکییێن فەرهەنگێ و هژمارەکا پەیڤان بۆ ئینانە.

٤- رێژا دەروازێن ئالۆز د ئەڤێ فەرهەنگێدا کێمترە ژ رێژا دەروازێن سادە و لێکدای.

لیستا ژێدەران

ب زمانێ کوردی:

پەرتوک:

. شێرزاد، سەبری عەلی .(2015) .*واتاسازی* .چاپی یەکەم. چاپخانی هاوار. دهوک.
. مشیر دزەیی، عەبدولواحد .(2009) .*واتاسازی* .چاپی یەکەم. چاپخانی خانی. هەولێر.

گوڤار:

طاهر، شهاب طیب. (٢٠١٩). بنەما نوێیەکانی فەرهەنگنووسی کوردی ط١. *گوڤاری زانکۆی ڕاپەڕین*.

ب زمانێ عەرەبی:

پەرتوک:

ابن حويلي، الأخضر ميدني .(2009) .المعجمية العربية في ضوء مناهج البحث اللساني والنظريات التربوية الحديثة .دار هومة. بوزريعة.
عمر، أحمد مختار .(1988) .البحث اللغوي عند العرب (ط٦). عالم الكتب. القاهرة.
عمر، أحمد مختار .(2009) .صناعة المعجم الحديث (ط ٢). عالم الكتب. القاهرة.
خليل، حلمي .(2003) .مقدمة لدراسة التراث المعجمي العربي .دار المعرفة الجامعية. الإسكندرية.
المتولي، صبري المتولي .(2005) .مصادر التراث العربي (ط ١). زهراء الشرق. القاهرة.
الخطيب، عدنان .(1994) .المعجم العربي بين الماضي والحاضر (ط ٢). مكتبة لبنان ناشرون. بيروت.
القاسمي، علي .(2003) .المعجمية العربية بين النظرية والتطبيق (ط ١). مكتبة لبنان ناشرون. بيروت.

القطيطي، محمد .(2010) .أسس الصياغة المعجمية في كشاف اصطلاحات الفنون (ط ١). دار جرير للنشر والتوزيع. عمّان.

الحمزاوي، محمد رشاد .(2004) .المعجمية: مقدمة نظرية ومطبقة، مصطلحاتها ومفاهيمها .مركز النشر الجامعي. تونس.

حجازي، محمود فهمي .(1978) .مدخل إلى علم اللغة (ط ٢). دار الثقافة للطباعة والنشر. القاهرة.

نامێن ئەکادیمی:

لشهب، حياة .(2011) .*المعجم العربي الحديث بين التقليد والتجديد* (رسالة ماجستير). كلية الآداب واللغات، جامعة فرحات عباس. سطيف، الجزائر.

بوختالة، ونيسة .(2018) .*المعاجم مزدوجة اللغة بين النزوع البنيوي والاستعمال* (أطروحة دكتوراه). كلية الآداب واللغات، جامعة محمد لمين دباغين.(ط٢) . سطيف . الجزائر.

پەرتوک:

Svensén, B. (1993). *Practical lexicography: Principles and methods of dictionary-making* (First U.S. edition, English translation). Oxford University Press. New York.